

Андрій Артеменко

ВІЗУАЛЬНА АНТРОПОЛОГІЯ: МОЖЛИВІСТЬ СХОПЛЕННЯ ДИНАМІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ

У статті розглядається візуальна антропологія як методологічна система, що дозволяє вирішити декілька завдань одночасно. Аналізується проблема морфогенезу антропологічних і соціальних феноменів. Наголошується, що розкриті в процедурі візуалізації значення і смисли надають можливості для легітимізації певних моделей ідентичності, як групової, так і персональної.

Ключові слова: антропологія, візуалізація, соціальна філософія, акторно-мережева теорія, фрейм.

A. Artemenko

VISUAL ANTHROPOLOGY: ABILITY TO VISUAL OF THE DYNAMIC OBJECTS

Article is dedicated to the problem of the visual anthropology as methodological system. The author argues that a study of the problem of visual anthropology is the result of a multidisciplinary study of the spheres of the interaction of man and society, social groups and cultural regions. Visualization has become the main terms in the social philosophy, philosophy of culture, sociology, history and cultural studies. Researchers have developed sophisticated imaging techniques of social, cultural, psychological objects. It was not the application of spatial metaphors to describe the object of the study. There was a transition to the new methodology does not describe, and explain the object of study.

The author made the analyze of visual anthropology as a methodological system for several tasks. First of all it is a method for deciding of the problem of morphogenesis of anthropological and social phenomena. And the next, the visualization of the meanings legitimizes of the model group or personal identity.

Mechanisms of visualization reveal and transform the absolute event in everyday. Thanks to this, we identify the mechanisms of «invention of tradition» and create «imagined communities» (B. Anderson). The visualization shows the mechanism and criteria for the identification and creation of identity. Wearing of symbols, using the forms of verbal communication or behavior patterns – all of these elements are elements of daily visualization which reveal the absolute event, communities or a process. We visualize frame in the details of everyday life. But just in reverse order: the frame creates new forms of social order, and breaks down semantic network, iconic and functional order.

Visualization is an attempt to fix the unstable and dynamic phenomena of social reality, represent them in the visual images of connections and relationships, identify of semantic and functional spaces.

Key words: anthropology, visualization, social philosophy, Actor-Net Theory, frame.

A. Artemenko

ВІЗУАЛЬНАЯ АНТРОПОЛОГИЯ: ВОЗМОЖНОСТЬ УЛАВЛИВАНИЯ ДИНАМИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ

В статье рассматривается визуальная антропология как методологическая система, что позволяет решить несколько задач. Анализируется проблема морфогенеза антропологических и социальных феноменов. Отмечается, что вскрытые в процедуре визуализации значения и смыслы предоставляют возможности для легитимизации определенных моделей идентичности, как групповой, так и персональной.

Ключевые слова: антропология, визуализация, социальная философия, акторно-сетевая теория, фрейм.

Дослідження, присвячені проблемі візуальної антропології, з'явилися в останній чверті ХХ століття як результати міждисциплінарного вивчення сфери взаємодії людини і суспільства, різних соціальних груп, культурних регіонів. Візуалізація перетворилася на ключовий термін робіт з соціальної філософії, філософії культури, соціології, історії, культурології. Були розроблені складні методика, які покликані візуалізувати як соціальні, культурні, психологічні об'єкти, так і теоретичні положення досліджень: соціального картографування, топології, мережевого опису. Не йшлося більше про просте застосування просторової метафорики для опису об'єкта дослідження або висновку за аналогією. Здійснювався перехід до нової методології не опису, а пояснення об'єкта дослідження.

Ми розглянемо візуальну антропологію як методологічну систему, що дозволяє вирішити декілька завдань: по-перше, це проблема морфогенезу антропологічних і соціальних феноменів; по-друге, розкриті у процедурі візуалізації значення і смисли виявляють можливості легітимізації певних моделей ідентичності, як групових, так і персональних.

Проблема візуальної антропології, як і проблема візуалізації в цілому, пов'язана зі складністю субстанціалізації багатьох феноменів особистого чи соціального життя людини. Річ, жест або висловлювання не несуть самостійного сенсу, а є вираженням більш великих смислових об'єктів, але з більш

тонкими формами прояву. Це не тільки проблема контекстуальності. Ми одночасно стикаємося з проблемою і «спостереження», і «опису».

Це не нова проблема для філософії і для філософії науки, але активно обговорювана тема для соціології і соціальної психології. З часів Платона реальність події відтворюється її описом. Помислити означало явити, а описати – дати можливість побачити. «Мислене» і «відчутне» розумілися Платоном як тотожні поняття. У «Теететі» та «Філебі» мислима реальність представлена як реальність відчутна, оскільки «не можна мати думку про те, що не існує, або відмінне від того, що відчуваєш» [6, с. 222].

Однак зауважимо, що реальність описів не пов'язана безпосередньо з реальністю описуваних подій: описати можна і те, що в термінології Е. Гуссерля позбавлене «предиката існування». Таким чином, проблема «неописуємості» помітно складніше ніж питання про існування чи не-існування. Це не тільки проблема кордонів уяви, «меж оптичних можливостей мови», як це намагається представити В. Вахтштайн [2]. Це проблема морфогенезу події або соціального феномена, подолання їх «сумнівної онтологічності», укорінення в структурах каузальності, розрізнення та кваліфікації.

Ідея Г. Зіммеля про організацію річчю соціального простору, у поєднанні з концепцією речовості М. Хайдеггера, отримала своє продовження в роботах прихильників акторно-мережевої теорії Дж. Ло, М. Каллон, К. Кнорр-Цетіної та ін. [1, с. 107–111]. Як результат, з'явився новий концепт для опису такого мережевого феномена речі – об'єктність. Для Дж. Ло об'єкт – це «похідна від множин або мереж відносин» [4, с. 230]. Об'єктність розуміється як мережа відносин, які встановлюються навколо речі як результат її застосування, сенс її використання, соціальне значення взаємодії за участю цього предмета. Якщо об'єкти – це не тільки самі предмети, а й процеси і проєкції їх застосування, то об'єктність постає як стійка форма знаковою, смисловий і функціональної системи соціальної взаємодії, організована об'єктом [1, с. 121]. Тим самим річ не лише встановлює мережі зв'язку навколо себе, але й може їх візуалізувати. Так само, як у М. Мамардашвілі, предмет «штопор» виявляє цілу систему культурних, соціальних і речових відносин [5, с. 73–74]. Тобто штопор візуалізує практики зберігання рідини в пляшках і певну культуру їх застосування. Застосовуючи термінологію «Кантіанських варіацій» М. Мамардашвілі, можна зазначити, що отримання зрозумілої будови цілісного уявлення про світ залежить від вміння поєднувати ракурси і фони, тобто створення певної системи бачення, що відповідає системі об'єкта.

Отже, річ може бути розглянута як «інструмент» морфогенезу антропологічних і соціальних феноменів, своєрідний «прилад» для виявлення стійкого порядку відносин, створених річчю. Завдяки речі стає можливим процес візуалізації менш очевидних (нефізичних) форм просторовості – функціональної, соціальної і знакової. Річ формує і виявляє об'єктність як стійку форму взаємодії фізичної та нефізичної просторовості. Необхідно відзначити, що об'єкт залишається тим же самим об'єктом, поки зберігає своє місце в стійкій мережі відносин з іншими речами. Втрата компонента або зв'язку в системі об'єктності призводить до морфогенезу антропологічних і соціальних феноменів. Тобто річ дозволяє візуалізувати також і стійкі форми соціальних порядків та їх зміни.

Буде доречним звернутись до концепції світності М. Гайдеггера, на якій будується поняття об'єктності в акторно-мережевій теорії. Це дає можливість пояснити ідею виникнення різних просторів, у яких розгортається структурування і усвідомлене використання об'єктів. М. Гайдеггер, розгортаючи екзистенціал «світність», наголошує на тому, що до повсякденного буття-в-світі належать модуси стурбованості, які виводять світорозмірність для споглядання як підручного того, що явлене, предметне, наочне і може бути використано як знаряддя [8, с. 73]. Однак трапляється, що викрита «підручність» об'єкта демонструє нам неможливість його застосування як засобу. Об'єкт-річ є наочним, але практично непридатним, таким, що чинить опір нашому використанню. Річ як знаряддя і об'єкт, як речове та просторове утворення, існують як засіб, що не має сенсу поза відсиланням, бо порушується цілісність, щільність оточення. «Саме з цим цілим заявляє про себе світ», – зауважував М. Гайдеггер [8, с. 75]. Розрив системи відсилань – ознака зникнення проявленого оточення як цілого світу.

Інструментальність речі у М. Гайдеггера не обмежується такою спрощеною функціональною інтерпретацією речі. Річ – це «зібрання подійного перебування» предмета, актора, смислів дій. Саме розуміння речі як «подійного перебування» дозволяє побачити її мережеву природу, мінливість сенсів і призначення.

Спрощене «практичне», «соціологічне» розуміння речі, яке ми зустрічаємо в акторно-мережевій теорії, абсолютизує її онтичне (за термінологією М. Гайдеггера) значення. За М. Гайдеггером, «світність» – онтологічне поняття, яке має на увазі структуру конститутивного моменту буття-в-світі, але світ онтологічно не є визначенням сутнього [8, с. 64]. У формуванні позиції акторно-мережевої теорії можна застосувати лише ту частину гайдеггерівського підходу до визначення речі, яка підпадає під його дефініцію «світ з титулом регіон», тобто світ *можливих* речей, які *можливі* для певної галузі знань. Підвищення ролі таких «світів-регіонів» для сучасної цивілізації постає у вигляді експертних висновків і думки фахівців. Тобто річ зустрічається у вигляді її «тематично визначеної» візуалізації, того, що у М. Гайдеггера описане як «практичне використане після теоретичного пояснення». Ми сприймаємо річ у значенні «в чому фактично присутній світ», це рівень доонтологічного екзистенці-

ального значення, на якому окреслюється «публічний» і «свій» світ, те що М. Гайдеггером визначено у формулі «світ домашнього оточення».

Складність визначення об'єкта відображає принципову неможливість виокремити будь-яку річ через її об'єктність, як убудованість в оточення і спрямованість на оточення. Об'єкти представляють собою швидше процеси і проєкції, ніж певні предмети, тому предмети ніколи не проявляються без відсилання до певних засобів або цілей. Те, що пропонує акторно-мережева теорія, фактично виглядає як соціологічна інтерпретація пропедевтичної частини роботи М. Гайдеггера «Буття і час», її підрозділу «Буття убудованого сутнього в навколишньому світі». Одне з головних положень цього підрозділу, що використано як теоретичне підґрунтя робіт Б. Латура, Дж. Ло, К. Кнорр-Цетіної, – річ відсилає до своїх властивостей, що проявляють її в значенні засобу, який неможливо уявити без відсилання до іншої речі. Такий зв'язок відтворено в структурі «від-того-і-для-того-щоб». М. Гайдеггер писав: «Речі ніколи не являють себе спочатку як самі по собі, а потім як сума реалій ..., в якій кожна «окрема» – засіб» [8, с. 68–69].

Акторно-мережева теорія розуміє річ у сенсі гайдеггерівського «підручне», того на чому тримається повсякденна діяльність. У соціальному значенні річ розуміється як товар, знаряддя праці, щось конкретно виготовлене «підручне», виступає як предмет первинної турботи. Таким чином, це розуміння речі завжди вміщує цілісність відсилань, де домінує сенс засобу. Саме тому об'єкт може сприйматись як візуалізація процесів і їх проєкцій, множина речей, що з'єднана функціональним змістом.

Таке сприйняття об'єкта стає підставою для другого зазначеного нами принципового положення акторно-мережевої теорії, що об'єкт організовує фізичний і функціональний простір навколо себе. Здебільшого це проявляється не в «організації», а в можливості розкрити його значення як «засобу», «підручності», у гайдеггерівському розумінні. Те, що для Б. Латура і Дж. Ло постає як мережева організація, може бути розглянуто як «модус стурбованості», певна структура, завдяки якій виводиться світ у сприйнятті і функціональному застосуванні. І через це відбувається візуалізація неявних структур людського буття.

Будь-який об'єкт, що виникає, має власний об'єм, просторове місце і впливає на просторові відносини. Матеріальна річ перетворюється для соціальної теорії на «якір» суспільної взаємодії і соціального об'єкта. Приймаючи цей підхід, ми стверджуємо, що організація певних соціальних відносин можлива лише за умов наявності матеріального об'єкта, речі, яка стає інструментом, що уможлиблює такі взаємодії. Якщо для М. Гайдеггера річ виконує роль «речі для чогось» у значенні інструмента та об'єкта пізнання, то для І. Гофмана, Б. Латура, Дж. Ло вона стає приладдям, яке візуалізує соціальні акти й забезпечує цілісність та послідовність соціальної взаємодії, що набуває наочності як фізичний рух матеріальних речей. «Незалежно від того, – пише І. Гофман, – говоримо ми про гру в карти чи про взаємодію під час хірургічної операції, йдеться про використання певного реквізиту, який має власну історію у «великому» суспільстві» [3, с. 56]. Тобто просторове і матеріальне місце соціально-культурної взаємодії позначається звичайними предметами, що використовуються як знаряддя для здійснення соціального акту і як фон та фізичні умови середовища існування діячів.

Таким чином, візуалізація – це процес опису як розрізнення та кваліфікації, який або відсилає до усталених форм соціальних порядків і пов'язаних з ними пояснень, або провокує морфогенез нових соціальних порядків. Можливо, з цим пов'язано висновок А. Усманової про те, що «емансипація» мови живопису від підконтрольності філософському дискурсу не може бути здійснена філософом, бо подібне завдання ставить під сумнів необхідність і доцільність філософської рефлексії, мета якої – перетворювати неперекладне в поняття» [6, с. 34]. Але, по суті, мова живопису працює в методологічному ключі візуальної антропології, займаючись тим же «перетворенням в поняття», оскільки ця мова включена в певний соціальний, функціональний і понятійний простір.

Ключовий методологічний прийом досліджень з проблеми візуалізації зводиться до виявлення сенсу якогось одиничного об'єкта, через який можливий прорив, звернення до більш загальних сенсів. Нас цікавлять механізми візуалізації, що дозволяють розкривати і перетворити абсолютну подію у повсякденну, рутинну і звичну. Візуалізація одночасно представляє ефекти оповсяденення й абсолютизації.

Відносини подій спостереження і опису з подією, що спостерігається, носять конститутивний характер. Це процес створення події в актах розрізнення, іменування, кваліфікації, а потім – у комунікативному акті розповіді. Відносини подій спостереження й опису двосторонні. Спостереження, на думку прихильників теорії фреймів, структуровані системами фреймів. Аналогічним чином описується фреймовими категоріями в мові опису. Фактично в цьому немає нічого нового для філософії, оскільки починаючи з платонівського діалогу «Кратіл» і закінчуючи роботами «Про граматологію» Ж. Дерріда та «Воля до істини» М. Фуко спостереження і опис взаємовизначені процеси.

Візуалізація важлива тим, що вона може представляти дійсність як у рамках соціального порядку і мови опису, так і навпаки – створювати новий соціальний порядок. Ця думка неодноразово ставала центром уваги у філософії XIX–XX століть, починаючи від ідеї К. Маркса про філософію як спосіб перетворення дійсності і веберівської етики протестантизму, що створює капіталізм, до ідеології та утопії К. Мангейма і П. Рікера та системи фрейм-аналізу І. Гофмана.

Справді механізми візуалізації дозволяють розкривати і перетворити абсолютну подію в повсякденну. Завдяки цьому ми отримуємо доступ до впізнання механізмів «винаходу традиції» і створення «уявних спільнот» (Б. Андерсон). Візуалізація робить можливим через оповсякденення й абсолютизацію вибудовувати механізми і критерії ідентифікації, створювати ідентичність. Носіння символіки, форми мовної комунікації, поведінкові моделі – все це повсякденні елементи візуалізації, які, своєю чергою, розкривають присутність абсолютної події якогось співтовариства або процесу. Ми візуалізуємо фрейм у деталях повсякденності, так само як і в зворотному порядку: фрейм створює нові форми соціальних порядків, штучно розриваючи і реструктуруючи мережу смислових, знакових і функціональних порядків.

Т. Лукман зауважив, що соціальна реальність конституювалась як колективна арена суб'єктивно осмисленої соціальної взаємодії в довгих ланцюжках прямих, комунікативних процесів інтерсуб'єктивності. Головні труднощі при вивченні соціальної реальності, як результату процесів людської взаємодії, – це перетворення комунікативних процесів у такі візуальні дані, що піддаються аналізу. Методологічно візуалізація – це спроба зафіксувати нестабільні й динамічні феномени соціальної реальності, подати у наочних образах форми зв'язків і відносин, виявити відчутні або приховані риси міжмережевої взаємодії знакового, смислового та функціонального просторів.

Література:

1. Артеменко А. П. Топологія Я в мережевих структурах соціуму / А. П. Артеменко. – Харків : Цифрова друкарня. – № 1. – 2013. – 344 с.
2. Вахштайн В. На краю привычного мира: события и их фреймы / В. Вахштайн // Социологическое обозрение – Т. 10. – № 3. – 2011. – С. 79–94.
3. Гофман И. Закрепление форм деятельности / И. Гофман // Социология вещей: сборник статей / под ред. В. Вахштайна. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2006. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»). – С. 54–117.
4. Ло Дж. Объекты и пространства / Дж. Ло // Социология вещей: сборник статей / под ред. В. Вахштайна – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2006. – С. 223–244.
5. Мамардашвили М. Кантианские вариации / М. Мамардашвили. – М. : «Аграф», 1997. – 320 с.
6. Платон. Теэтет / Платон. // Собр. соч. в 4 т. – М. : Мысль, 1994. – Т. 2. – С. 192–274.
7. Усманова А. Р. Насилие как культурная метафора: вместо введения / А. Р. Усманова // Визуальное (как) насилие. Сборник научных трудов / отв. ред. А. Р. Усманова – Вильнюс : ЕГУ, 2007 – С. 5–37.
8. Хайдеггер М. Бытие и время / М. Хайдеггер ; [пер. с нем. В. Биbihин]. – М. : Издательство Ad Marginem, 1997. – 452 с.